

ראשיתו של עגנון

(פרקים מעבודה)

טאת א. ר. מלאכי

א

התחלתו של עגנון, והוא אז נער בבוטשאטש-שובש עיר מולדתו, היתה בעת שבעתונות העברית בגאליציה התחילה איזו תסיסה להתחדשות והתנערות, לבנין ויצירה, התמודדות כוחות ועידוד כוחות. גם רצון להשתחרר מהשפעתה של הספרות העברית ברוסיה ומאפוטרוּפּסוּתה של זו; להראות שלא בזויה ועניה ודלת-כוחות ספרותיים היא גאליציה העברית, כי-אם עוד כוחה אתה ולשדה רענן הוא. סופרי גאליציה העלובים, הצנועים והביישנים צריכים להרים ראש ולזקוף קומה, לא להתבטל בפני אחיהם ברוסיה להכיר בכוחות עצמם ולהראות שאינם גופלים מהסופדים ברוסיה, ויוציאו גם הם פרי הילולים לברכה. במגמה כזו, או במעין מגמה כזו, ערך ש. מ. לזר את עתונו „המצפה“, שהתחיל להופיע באייר תרס"ד, וגרשום באדר את לוחותיו בעברית ובאידיש.

מגמה זו מורגשת היתה עוד בסוף שנות השמונים, בעת ששאלתיאל איזיק גבר התקנא בסוקולוב, וניגש להוציא את „אוצר הספרות“, שבעריכתו טיפל במקצת ראובן אשר ברודס ואשר יל"ג השתתף בו בשיר. אבל „אנחנו נכיר בו כרגע את משכילי גליציה“, כפי שכתב פרישמאן בסילסוליה-חן את בקרתו על מאסף זה ועל סופרי גאליציה, והספרות העברית בגאליציה בכלל, בפיליטונו „גם זה לנו, מאסף“ „בהיום“ של קאנטור. וקינא פייביש מלצר הכהן את כבוד סופרי גאליציה, ובמאמרו „הספרות העברית וסופריה בגאליציה“, ב„אוצר הספרות“ כרך ב', הוא מעדיף במקצת את סופרי רוסיה על הגאליציאים, ועם זה גם יאמר: „מעבר מזה לנו חכמים וסופרים אשר בהם נוכל להתפאר גם נגד רוסיה, נושאי דגל הספרות והמחזיקים במעוזה בגאליציה כולם המה בעלי פנים, ודי לנו אם נחשוב את החכמים: מור"ש בובר, הר"ש רובין, שוח"ה, הר"א קרוכמאל, הלל כהנא, מר"ח, זה"ל, גולדנברג, אה"ל, שפרלינג, ישראל דאל, סאמאלי, בנימין זאב ווילר ועוד ועוד והחכמים האלה יתמכו כמעט את כל המכ"ע היוצאים ברוסיה בפרי תגובתם ובלי עזרתם לא יכלו להחזיק מעמד“.

ב„ספרי שעשועים“ של איצי פרנהוף כבר היה משום נסיון ליצירת ספרות עברית מקומית בגאליציה בתקופת התחיה, תחיה ציונית ותחיה ספרותית באמצע שנות התשעים. מושפע מ„ספרי-אגורה“ של בן-אביגדור הוציא פרנהוף חוברות זעירות, בעלות תוכן קל וספרות קלה — שירים וספורים, מכתמים ובדיחות, ביאורים ופירושים לתנ"ך וכדומה, והחומר כולו, מלבד השירים, נדפס באותיות פטיט זעירות, ובחוברות גם השתתפו פרץ ושרניחובסקי, בריינין וברדיטשבסקי, קלוזנר וסלושץ, וקלוזנר גם כתב מאמרי בקורת נלהבים על „ספרי

שעשועים" אלה ב"הצפירה", בחפצו לראות בהם התחלה ליצירת ספרות עברית בגאליציה. ברנר הזכיר את מאמרי קלזנר אלה ברשימותיו "מן הספרות הגאליציאית", ב"רשפים" (חוברות ב', ד'), בהן ביקר קשה את "מאגדות החיים" של פרנהוף ומחיי הקראים" של פאהן. ברשימותיו גזר ברנר כלייה ממש על הספרות העברית בגאליציה, דבר שלא עשו גם פרישמאן, ברנפלד ואהרנפרייז. כתב ברנר: "בספרות העברית שבגאליציה... האמנם, אם יקרא "משכיל" גליצאי את הערתי זו, ספק אם יבינה. "המשכיל" הגליצאי לא יסכים לך, שאין אף זכר לספרות עברית בגאליציה. ראו, למשל, את המאמרים הראשיים ב"המצפה" היקר ותמצאו לעתים קרובות התרעמות על "האפרוחים בני רוסיה", שמכין "שהם מתרגמים או מחקים מה מספורי גורקי וטשיחוב", הם מתנשאים בלבם עליהם, הגליצאים, בוני הספרות העברית בגאליציה"...

רשימת ברנר נכתבה ונדפסה בתרס"ט, ובאותו זמן פגע גם ברדיטשבסקי בספרות זו ובנושאי דגלה.

ש. מ. לזר לא עבר בשתיקה על פגיעות אלה. בחימה עזה השתער על ברנר, הגן על כבוד סופרי גאליציה וגם על כבודו וכבוד עתונו נלחם ובתכסיסים בלתי נימוסיים. לזר, שנסתבך אחר־כך בענין ביש — הוצאת לעז על ש"י איש הורוויץ, חשב גם את מלחמתו בברנר כ"מלחמת מצוה", ונתגייסו למלחמה זו סופרים אחרים.

אל המערכה יצא עוד סופר אחד שעל השבט הגאליצאי התחשב, ולא בדברי פולמוס, כי אם בהערכה חיובית על סופרי גאליציה מן ר' נחמן קרוכמאל ועד האחרון שבאחרונים, ברשימה קצרה "דור שלשים — דור צנוע" שנדפסה ב"הפועל הצעיר" (שנה ב', גליון 15; י"ד סיון, תרס"ט), הראה על תרומתה של גאליציה לספרות העברית בימי גדולתה, בתקופת ההשכלה, ובימי המעבר לתקופת התחיה. "בתוך הארג" — שם כולל לרשימותיו ב"הפועל הצעיר" וברשימתו זו — חוטי־משי ארוגים, ולתוך גזוי הנשמה הישראלית בגאליציה חתר, העלה ניצוצות ותיאר את גדלם וסגולותיהם של גאוני הרוח שנתנה כנסת ישראל בגאליציה, תוס־רוחם וצניעות־נפשם; הסביר את הסיבות שהביאו לטיטוש דמות הספרות העברית בגאליציה. הזכיר שמות, ובסקיצות מינאטוריות העריך את ערכם של כמה סופרים לפי דורותיהם. כך יאמר: "דור סואן עלה על הבמה — דור של פובליציסטיים, מבקרים והוגים כברנפלד, טהון, אהרנפרייז, ניימארק ומאלטר — הם נציגי הדור, וכבר פעלו מחוץ לגאליציה, אבל — — "דור שלשים, דור צנוע מטפס ועולה", ונציגיו הם תוספאי, אברהם בן־יצחק, מרדכי בן יחזקאל, א. מ. ליפשיץ וש"י עגנון. את עגנון יזכיר הסופר אחרי התוספאי ולפני אברהם בן יצחק, והוא כותב עליו: "דתיות — — זו נטועה גם בהפייטן שבחבורה זו: ש"י עגנון. הרבה דברים פרסם ובעיקר לא פרסם רק "עגונות". נכר בו ערבוב השפעות ואולם כשרונו גדל מתוכו, על אף כל ההשפעות. כחו וגבורתו על הקו הגובל שבין חיי הנשמות וש"י עולמות היש".

גורו לכם מפני הגליצאים!... — — — גורו לכם מפני גאליציה!"

מסיים מחבר הרשימה הפיוטית הזאת, שהיא שיר־הלה לגאליציה וחזון עתידה

של „גאליציה הצעירה“ בספרות העברית, והוא אחד מהמעולים בחבורה זו — ר' בנימין שלנו.

ב

„הרבה דברים פרסם“ עגנון, והם שקועים בעתונות העברית והאידיית בגאליציה. שמשו לו אכסניות ראשונות „המצפה“ של לור, „העת“ העברית ו„טאגבלאט“ האידי של באדר, „הירדן“ ו„הוועקער“ של אלעזר רוקח. שיריו האידיים כדברי הפרוזה שלו באידיית לא ראיתי. „הוועקער“ איננו בנמצא בספריות שבכאן. השנה הראשונה של „טאגבלאט“ נמצא במיקרופילם במחלקה היהודית של הספרייה הציבורית בניו-יורק, ובאותה שנה אין כלום משל עגנון. על שיריו האידיים של עגנון ב„וועקער“ דבר זה עתה יעקב גלאטשטיין במאמרו על עגנון ב„אידישער קעמפער“, לפי מאמרו של דוב סדן על עגנון. לצערי לא עלה בידי לראות שוב, בשעת כתיבת מאמר זה, את מחקרו של סדן על תקופת ראשית עגנון, שבו גם עמד על שירי עגנון ב„המצפה“, ואיני יודע אם הניח גם לי מקום להתגדר, ואם אינני מכניס „תבן לעפרים“.

„המצפה“ התחיל להופיע, כאמור למעלה, בר"ח אייר תרס"ד, ובגליון הרביעי שיצא בכ"א באייר, בא בראש העמוד השישי, בין מדור הכרוניקה „מקרוב ומרחוק“ והמדור הספרותי-מדעי „משדה הספרות והמדעים“, שיר „גבור קטן“, בחתימת ש"י טשאטשקיס. אין זה שירו הראשון בדפוס, אבל דברו הראשון בעתון. לפני שירו זה כתב הסכמה בדרך שיר על ספר „מנחת יהודה“ לר' צבי יהודה גלבארד, שנדפס בשנת תרס"ג במונקאטש. לא ראיתי את הספר ולא זכיתי לראות את שירו זה של עגנון שחיברו בהיותו בן ט"ו.

השיר „גבור קטן“ נכתב בל"ג בעומר תרס"ד, כפי שרשום בשולי השיר. וכבר מסרו בשם עגנון שתאריך ל"ג בעומר הוא סמלי לו — בו חיבר את השיר שפתח לפניו את שערי העתונות העברית, בל"ג בעומר תרס"ט עלה ליפו ובל"ג בעומר היתה גם חתונתו עם אסתר מארכס (אחות הפרופ' אלכסנדר מארכס). וסמלי הוא סיומו של השיר: „עוד לעמך תראה נפלאות“. השיר, שיר-ילדים, קצת תיאורי-טבע בבית הראשון וחרוזי שני הבתים האמצעיים — תיאור עלילות „הגבור הקטן“, ילד קטן יורה בקשתו חצים כלפי השטן —

מוריד קשתו ומרימה	ועל שפתיו שחוק נקמה.
לכל פאתי-רקייע,	רוממות-רוח יביע.
ויספר המשורר:	

ואלפי עינים יציצו ממעל
ממרוס יתמלטו דמעות

והוא מכריז:

ילד קטן! שגיא כח!

עוד לעמך תראה נפלאות.

אמנם לא ילד קטן, כִּי־אם עלם רך בשנים היה המשורר בכתבו את השיר, וכעבור חמש שנים נתגלה בדמות עגנון ו„לעמו תראה נפלאות“. בילדותו כבר פייט עגנון, חרז חרוזי-שיר וכתב סיפורים, אבל הופעת

„המצפה“ עוררה את רוחו ודחפה אותו לעלות על במת הספרות. מתשובת המערכת אליו ב„ארגו המכתבים“ באותו גליון שנדפס שירו „הגבור הקטן“, נראה שיחד עם שירו זה צרר עוד שירים, ואף הציג הצעות והיתנה תנאים. כותב העורך בתשובתו: „ש. טש. בב. נסכים. אך שמור מוצא פיך. את השירים קבלנו; אך שבענו. לשירים גדולים אין מקום כלל“.

„שבענו“ — אולי השפעת רוב טובה ואנו שבעים מריבוי שירים.

ב„ארגו מכתבים“ של „המצפה“ אנו מוצאים עוד תשובות לעגנון. תשובה קצרה בת שתי מלים: „לכשיפנה מקום“ באה בגליון ט' (כ"ז סיון, תרס"ד). שמעידה על סקרנותו של העלם המשורר לראות את שירו בדפוס. והתשובה בגליון ט"ו (י' אב, תרס"ד), איננה ערוכה בצמצום-מלים ובה גם הזמנה מאת העורך לכתובה ורמו שרצונו בקצרות ולא ארוכות. וכה נאמר בתשובה זו: „ש"י טש. בב. הואל נא לכתוב ויקובל בתודה, אבל בלי אריכות — הכל לגליון אחד“. כלומר: שהשיר (או חומר אחר) יכנס רק בגליון אחד. יש להעיר שלור הקפיד בכלל לפרסם ב„המצפה“ שירים קצרים וזאת היתה דרישתו מכל המשוררים. ב„ארגו מכתבים“ בגליון י"ב (י"ח תמוז, תרס"ד), הוא חוזר על דבריו בגליונות קודמים: „לשירים גדולים אין מקום בשום אופן. עניני הגליון רבים והמקום צר“. בהודמנות זו ילמד למשוררים מתחילים לקח בחיבור שירים בדברים אופיים מכוונים לחרוזי גאליציה משכבר הימים: „נעיר בזה להמנסים כחם בחבור שירים, כי עיקר השיר אינו הלשון היפה וההברות השוות והשקולות בסוף, עיקר השיר הוא רוח השירה, על כן אל נא יתרעמו אלה ששיריהם לא יתקבלו“.

ובפיליטון של אותו גליון, שבו באה הערת-לקחו של לור לכותבי שירים, נדפס השיר „דום“ בחתימת ש. י. טשאטשקיס. שיר קצר, בן שלושה בתים, הוא מצויין בצמצומו ובקצב מליו. ימי האבל הלאומי, חורבן הארץ וחורבן העם, הישרו עליו רוח לכתובת השיר. אין תאריך כתיבתו, אבל הוא נדפס בבין המצרים, ושתיקת-אלם ממלאה את הנפש ומכבידה על הנשימה, בלי להוציא מלה ולהשמיע קול. „דום“ — צו המשורר:

אל תזמר אל תנגן,
כי רע לנו היום.

אל זמר, אל שיר,
כנורי נא דום!

„רע לנו היום“ הוא חוזר בהתחלת הבית השני, בו יטעים ש-הימים ימי אבל, וימי אבל הימים“ חוזרים בהתחלת הבית השלישי האחרון, בו את „חורבן האומה“ יזכיר, ויסיים:

אל נגן, אל שיר,
יד לפה נשימה.

ובאותו גליון נדפס גם מכתם קטן שלו, בן ארבע שורות, עקיצת-לעג כלפי החסידים שמשנאתם להשכלה „הפקירר“ את בנותיהם ושולחים אותן לאסכולות — חוץ ידוע בגאליציה בימים ההם. אין מהחריפות שבאפיגרמה במכתם זה, אבל יש בו מהשעשוע. ואני מוסרו בזה:

המואבים צררו לבני ישראל בנכליהם,
 על כן הפקירו להם בנותיהם לעשות נבלה.
 והחסידיים ישלחו לבית הספר בנותיהם,
 יען כי ישנאו את ההשכלה.

בשיר "דום" אין המשורר קובל. רק הד אנחה קלה "רע לנו היום"
 התמלטה מפיו. דממת אבל ירדה עליו ועלטה את נפשו. דום הוא קורא לכנורו
 ולנבלו. ואילו שירו ירושלים, שגם הוא נדפס בימי האבל הלאומי (גליון י"ד;
 ג' אב, תרס"ד), מלא געגועים על ירושלים וברוחו של ר' יהודה הלוי תשתפך
 נפשו. כבר הרגיש עגנון שזאת העיר ירושלים, עיר הקודש, לב האומה ומשוש
 האומה, תהיה גם עיר עוזה, והוא יארוג לה שירים ואת קדושתה יתאר.
 שיר האהבה לירושלים, מזכיר במידת-מה את הסירנאדות — שירי ציון
 המלאות רוך-נפשי של דוליציקי בתקופת חיבת ציון. באותם הימים היה בוודאי
 גם שירו של עגנון מתקבל כשיר ציוני, היו מחברים לו מנגינה ושרים אותו.
 אבל עשה עגנון "תיקון" לשיר-נעורים שלו זה, בשמו אותו בפני ירוחם מגבורי
 "אורח נטה ללון" (עמודים רס"ה-רס"ו), והוא שר אותו בהתלהבות, בגעגועי-
 נפש ובהרמת קול. ב"אורח נטה ללון" ניתן השיר בשינויי-לשון קצת, ואני
 מביאו בזה כפי נוסחו הראשון ב"המצפה":

קריה נשגבה, ירושלים,	אהבה נאמנה עד שאולה
ששוני את בעת צרתי,	אשבע לך, ארים ידי השמים.
לא אשכחך כל עודי בחיים,	כל אשר לי פה בגולה
כי אך רק היא נחמתי.	אתן כופר בעדך, ירושלים.

אהבה נאמנה עד שאולה	גם חיי, גם רוחי ונשמתי
אשבע לך, ארים ידי השמים,	אתן בעדך עיר הקודש,
כל אשר לי פה בגולה	זכרונך אעלה על ראש שמחתי
אתן כופר בעדך, ירושלים.	ביום חג ומועד, שבת וחודש.

איזו אהבה לירושלים נובעת מתרוני השיר הזה — שיר-אהבה ראשון
 של עגנון לעיר הקודש. אסיר ציון ואסור בכבלי הגלות בשבוש, מתאזר להשתחרר
 מהגלות ולצאת לציון. כיסופי ר' יהודה הלוי ודוליציקי עולים מחרוזים אלה
 ומובע בהם המוטיב של הבריחה מהגלות ("כל אשר לי פה בגולה אתן כופר
 בעדך"). מוטיבי גאולה ואנטי-גלות אנו מוצאים בשירו "לאור הנר של חנוכה,
 שנדפס בגליון ל"ה של אותה שנה (א' טבת, תרס"ה). למראה הנרות הדועכים
 והשלהבת הכהה, עלו זכרונות ימי קדם לפניו הימים "בהיותנו עם עלי אדמות",
 נזכר במכבים גבורי האומה, אלה ש"לריב ריב עמם קמו מידי זדים רבים".
 דמות המכבים הביאה שמחה בלבו, אבל עד ארגיעה הנפרה שמחתו בזכרו במציאות
 הכעורה — שפלת הגלות, ו"בכאב ואנחה" קרא:

רבונו של עולם איככה	עד אנה תכלינה עינינו?
זנחתנו בגלות הארוכה?	עד אנה לא תעלה ארוכה?
שאלת למה זנחתנו ומדוע עזבתנו? נוקבת עד תהום נפשו של המשורר.	
לישועת ה' יחכה ותחכה האומה כולה — אבל עד שתבוא התשועה אין כחו רק	
להיאנח ולקונן, לבכות ולהוריד דמעות —	
ואתאבל ואקונן מר.	דומס דועכים הנרות
בכיתי על שפלות האומה,	ומפיצים אור קמעה.
ולמנורת החנוכה התגלגלה	מה ידלוך עוד במנורה —
ותטף מעיני דמעה.	השמן? לא הדמעה.

שירי עגנון ב"המצפה" הם שירי-יחג. גם לחג הפסח נתפרסמו (בשנה ב', גליון ט"ו-ט"ז; ג' ניסן, תרס"ה) שלושה שירים קטנים שלו («קודם הפסח», «בליל פסח», «שאלות»), שיש בהם קצת ציוריות וקצת הומור, והם בבחינת פרפראות. השירים שהוזכרו קודם חדורים מוטיבי גאולה — וגעגועים על ארץ-ישראל. ואילו בפרוזה שלו — הספורים והפיליטונים שנדפסו ב"המצפה", «הירדן» ו"העת" אין שום נגיעה לארץ-ישראל. נושאים לקוחים מהמציאות הריאלית, תיאודי-חיים בבוטשטאטש-שבוש. על הפרוזה שלו בעתונים אלה אכתוב בפרקים הבאים.

ואני מסיים את הפרק הזה בכתבה שלו מבוטשטאטש על אבל הרצל וההספדים עליו בעיר זו, שנדפסה ב"המצפה" שנה א', גליון ט"ו (י' אב, תרס"ד). וזו לשונה:

„גם בעירנו הספידו את גדול ישראל ד"ר הרצל ז"ל שתי פעמים בביהכ"נ. בפעם הראשונה נשאו מספד מר י"ב שפירא ור' צבי שטערן ובפעם השנית מר ליבוש פריעד, הרב ד"ר דוונמאן והמגיד הידוע ד' משה פרידמאן מקובנא, בשעת המספד היו חניות הרבה סגודות. על בתים רבים התנוססו דגלים שחורים. ש"י טש"».

שודות-פרוזה ראשונות בדפוס של אמן הפרוזה שלנו.